

A TATÁRJÁRÁS ÉS A MUHI CSATA

750. ÉVFORDULÓJÁRA

BOROSY ANDRÁS

TÖRTÉNETÍRÓK A TATÁRJÁRÁSRÓL

Az 1241—42. évi magyarországi tatárjárás hazánk 1526 előtti történetének legsúlyosabb csapása volt. Nem véletlen, hogy az e korral foglalkozó magyar és külföldi historikusok szinte valamennyien bőven írtak róla — annál is inkább, mert viszonylag bőbeszédű elbeszélő források maradtak ránk e szörnyű eseményről —, melyek közül Rogerius váradi kanonok Siralmas énekét és Spalatói Tamásnak a salonai és spalatói főpapok történetéről szóló munkáját emelém ki.

A tatárjárás hétszázötven éves évfordulóján nem lesz érdektelen, ha megismerkedünk az e nemzeti katasztrófáról szóló történészek nagy részének véleményével.

E rövid összeállítás nem törekszik bibliográfiai teljességre. Feltételezi a tatárjárás fontosabb eseményeinek ismeretét, s elsősorban arra törekszik, hogy az egyes történetírókat jellemző nézeteket ismertesse, különös tekintettel a tatár és magyar hadsereg létszámára, s a tatárok visszavonulásának okára vonatkozó véleményekre.

*

Rosty Zsigmond 1856-ban megjelent munkájában¹ jó íráskészségről és meglehetősen kritikai érzékről tesz tanúbizonyságot. Már azt is kétségbe vonja — jogosan —, hogy II. András kereszties serege 70 000 főből, s ezen belül 10 000 lovasból állt volna. IV. Béla Pest alól a tatárok ellen vonuló seregét 63 000 főre teszi. Megjegyzi, hogy Fessler e sereg létszámát egy osztrák krónika alapján 100 000 főre teszi, de nem közli ennek forrását, csak annyit mond: „ut dicetur”.

Ismeretes, hogy Spalatói Tamás moralizáló hangvételi soraiban a magyar sereg harcosainak elpuhultságát emlegeti, s azt írja, hogy mikor a tatárok ellen kellett volna indulni, mosakodással és fészülködéssel töltötték az időt. Ezt Rosty — jó kritikai érzéssel — kétségbe vonja. Rosty határozottan liberális világnézetű. Elítéli Kálmán herceget a bogumilok (patarének) üldözése miatt, de megjegyzi: ezért inkább sajnálni kell Kálmánt, mint kárhozhatni. „Tulajdonítsuk ezt azon kor setét szellemének s azoknak, akik gyermekségétől fogva őt abban nevelték és erősítették.”

Érdekes fejtegetése: „...mi könnyű lett volna ez időben a horvátok és dalmatoknak a magyar kormánytól megválni, avvagy éppen a király és főbbjei elfogatásuk és a tatárok kezébe szolgáltatások által még jutalomra is szert

¹ *Rosty Zsigmond*: A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében. Pest, 1856.

tenni?" Ez azonban eszükbe sem jutott. „Ez a magyar kormány minőségét minden vitatkozásoknál hívebben tükrözi és minden gyanítások fölé emeli.”²

A magyar történetírás XIX. századi klasszikusai közül *Horváth Mihály* Rostyval ellentétben elfogadja Spalatói Tamás „elpuhulási” elméletét. A tatárok három részből álló seregét összesen 500 000 főnyinek mondja. Ami Béla király seregét illeti, szerinte a Duna vidéki zászlóaljok már összegyűltek, a tiszaiak még hiányoztak belőle, de ezeket a „száguldozó tatár csapatok miatt” hasztalan volt várni. Béla így 65—70 000 főnyi sereggel indult el Pestről, hogy minél többen gyűlhessenek még táborába.³

Szalay László egyik munkájában azt írja, hogy a tatár seregből 400 000 indult Magyarország és 100 000 Lengyelország ellen, másik művében e számok: 450 000 és 50 000 fő. Pesten 60 000 vitéz gyűlt össze Béla seregében, ki tetemes növekedést már nem várhatott. Megjegyzi, hogy a magyar seregben Kálmán hercegen kívül, ki évekig harcolt Galíciában „nagyobb háborúról úgy látszik senkinek sem volt fogalma”.

Szerinte a tatárok azért késtek a Dunán átkelni, mert azt hitték, hogy ott az „európai nyugot” együttes erejével fognak találkozni. Akkor keltek át, mikor megtudták, hogy sem az osztrák herceg, sem a pápa, sem a császár nem segít Bélának. A tatárok visszavonulásának oka Ögödej halála volt, Batu a nagykan esélyes utódjának számított. Batu úgy vélte, hogy könnyű lenne Magyarországot másodszer is meghódítani.⁴

Wertner Mór Batu seregét félmillióra teszi. A kunok kivonulásával szerinte Béla király serege 40 000 harccsal lett kisebb. 64 személyt azonosít, kik a tatárok elleni harcban estek el, vagy akkori szolgálataikért kaptak jutalmat. A vereség fő oka szerinte az uralkodás egészségtelen rendszere. A „legundokabb párt” a faj- és vallásgyűlöletet hirdette a kunok ellen. Ez volt a fő baj.⁵

A tatárjárásról szóló egyik „alpmű” a mai napig *Gustav Strakosch-Grassmann* igen alapos munkája.⁶ Megjegyzései közül néhányat érdemes idéznünk.

Az 1241-es liegnitzi csatában, melyben Henrik sziléziai herceg is hősi halált halt, a templomos rend mesterének IX. Lajos francia királyhoz írott levele szerint a rendnek 3 lovagja, 2 fegyvernöke (sergans) és 500 közembere esett el; a templomosok közül csak hárman menekültek meg. Ilyenforma lehetett a templomosoknak a muhi csatában elpusztult csapata is. A Szerző szerint a tatárok északi hadserege azért kanyarodott dél, azaz Magyarország felé, mert nagyon mélyen hatolt már Németországba, s attól tartott, hogy vereség esetén serege felmorzsolódhat.

A magyar vezetők nem szokták meg nagyobb seregek mozgatását, s néhányuk személyes bátorsága nem egyenlítette ki a tatárok nagyobb fegyelmét. Ez volt a magyar vereség fő oka.

² Rosty Zs: i. m. 9., 64., 76., 103., o.

³ *Horváth Mihály*: Magyarország történelme I. (Atdolgozta Hatvani Mihály) Pest, 1860. 386—412. o.

⁴ *Szalay László*: Magyarország története. 2. kiadás I. k. Pest, 1862. 34—56. o. — *Uő.*: A tatárjárás Magyarországon. 1241—1242. Budapest, 1872.

⁵ *Wertner Mór*: Negyedik Béla király története. Temesvár, 1893. 45., 81., o.

⁶ *Gustav Strakosch-Grassmann*: Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. passim, különösen 79., 88—91., 157. o.

Akik Béla király ellenfelei voltak, azok nem is vettek részt a muhi csatában. Nem volt ott a csata két krónikása: Rogerius és Spalatói Tamás sem. Az a személy, aki Tamást tájékoztatta, valószínűleg Ugrin érsek csapatában harcolt, s nem tudta, mit csinált a sereg többi része, nem is tudott róla tájékoztatást adni. A Szerző szerint a magyarok a muhi csatában vitézül harcoltak, s Rogerius leírása, mely szerint az egész csata egyetlen pánik lett volna — nem bizonyítható. Az ellenséges források a magyarok vitézségét említik, és Béla király utóbb sosem állította, hogy bármelyik magyar harcos ne teljesítette volna kötelességét. Vitézi tettek soráról tájékoztatnak a források. A vereségben fontos szerep jutott Béla hadvezéri hibáinak, de a fő ok a tatár sereg kiválósága volt.

A tatárok visszavonulásának oka ismeretlen.

*Bárczay Oszkár*nak rendkívül rossz véleménye volt a nyugati, lovagi harc-eljárásról. Elfogadja Spalatói Tamás „elpuhultság”-elméletét, s hangsúlyozza, hogy a magyarok hűtlenek lettek fölényesen jó régi harcmódorukhoz, mert utánozni akarták a jövevényeket. Ennek adták meg az árát.⁷

A századforduló klasszikus történetírói közül *Pauler Gyula* megállapítja, hogy „soha, mióta a történelmet ismerjük, oly rendszeres, oly következetes emberirtást nem vitt véghez senki, mint a mongolok. Az Európa ellen támadó mongol sereget a hír öt-hatszázezerre tette”... „valami száz-százhuszezer lovas vitéz bizonyára volt”. A muhi csatában harcoló magyar sereg létszámát 65 000 főre teszi, Batuét 50 000 főre. A visszavonuló tatárok szerinte olyan tartományokon haladtak át, melyeket még nem pusztítottak el, hogy legyen mi-ből élniük.⁸

Marczali Henrik szerint Béla király úgy gondolhatta, hogy súlyos lesz a megpróbáltatás, de ha parancsait teljesítik, nincs mitől tartania, mert a tatárt olyan-nak vette mint a kunt, nem igen félt tőle. Magyarország Komnenosz Mánuel támadásai óta, tehát 70 éve nem viselt nagyobb háborút, nem képződtek igazi hadvezérek. Béla sem volt az.

Magyarországon ez időben háromféle katonai szervezetben élő népelem volt. 1. a kunok, 2. a magyarság zöme átmenetben az ősi alkotmánytól a hűbéres felé, 3. az urak és idegenek „a kor legelőrehaladottabb fokán” — fegyverük, harci módjuk a hűbéres lovasságé. Egy nagy szervező tehetség kezében e három elem szinte legyőzhetetlen egésszé alakulhatott volna. A kun portyázó, hírhozó előőrs, a magyarság zöme a derékhad, mely a döntő csatát megvívja, a lovagi sereg a tartalék, mely helyreállítja az ingó csatarendet, és legrosszabb esetben is biztosítja a sereg hátrálását. (Ebből láthatjuk, hogy *Marczali* nemigen volt tisztában a lovagi harc-eljárással.)

A valóság más volt. A tatár legyőzésének két módja lett volna — vagy vele „egyívású” nagyszámú, gyakorlott könnyűlovasságot kellett vele szembeállítani, vagy lovagsereget várakkal, városokkal.

⁷ *Bárczay Oszkár*: Két hadi esemény a XIII. évszázadból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. 484—490. o.

⁸ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt. II. k. Budapest, 1899/2 145—186. o.

Egyik sem állt rendelkezésre. A kunok a döntés idején nem álltak a magyarok mellett.

A nemesség és várjobbágyság könnyűlovassága Kálmán koráig méltó és nagyjából egyenlő ellenfele lett volna a tatárnak, s ha a vezetésben nincs nagy különbség, ugyanúgy megvédi ellene a hazáját, mint a besenyő és kun ellen. De a magyar sereg már nem volt a régi. Marczali találó megállapítása szerint: „A könnyűlovasságot csak a pásztori és vadászélettel együtt járó folytonos gyakorlat tette oly gyorsá, nyilazását csak a gyermekkor óta folyamatosan, szüntelenül tartó iskolázottság és fegyelem oly biztossá és rémületessé.” A magyar nép már megtelepült, mással is foglalkozott, mint harccal és vadászattal. „Sem lova, sem nyila, sem ő maga nem volt már egyenlő a tatárral — a tökéletesség mindig csak az egyoldalúság árán érhető el.”

Nem alakult még ki az előkelő lovagi elitje sem, nem voltak kővárak, erős városok. Ha mindez lett volna, az ország olyan ellenállást tanúsított volna a tatár, mint később a török ellen. E fejlődést éppen Béla király akadályozta. „Magyarországnak volt nemzeti, számos könnyű fegyverzetű hadserege, és volt néhány páncélos fegyverzetű könnyű dandárja. De az első már felbomlóban volt, a másik csak alakulóban, számban, készségben egyaránt fogyatékos”. Elfogadja Spalatói Tamás elpuhultság-elméletét.

A tatár sereg összlétszámát 120—140 000-re becsüli — a Sajó menti ütközetben szerinte 65 000 magyar vett részt, s kb. ugyanennyi tatár. A magyar sereg olyan nagy volt, amekkorát akkor egyetlen európai fejedelem sem állíthatott ki. Matthaeus Paris 1242-ben íródott bécsi krónikája 65 000-re becsüli a magyar sereget, pedig az erdélyi és északkeleti részek csapatai nem lehettek jelen. A csatában elesettek számát 10 000 főre teszi, de az üldözés során az egész sereg elpusztult.

A tatárok visszavonulásának egyetlen oka volt: a nagykán halála.⁹

A muhi csatáról a legrészletesebb tanulmányt mind ez ideig *Olchváry Ödön* készítette. Szerinte a nagykán Batunak az európai hadjáratra 300 000 lovaszt biztosított. Magyarországon egy-egy vármegye 500 főt állított ki, ez 72 megyére 36 000 fő lett volna, ha minden megye kiállítja csapatát. Ehhez járult még a kb. 30 000 főnyi nemesi-főúri sereg. Magyarország a határok védelmére szállt csapatokon kívül a megyék területéről 110 000, ezenkívül a nemesség 40 000 lovaszt tudott kiállítani.

A kor lovagi fegyverzetét csak a módosabb, lovagszámba menő egyének, a királyi csapatok s a gazdag főnemesség harcosai viselték, a szegényebbek „olcsóbb kiállításban” vonultak ki. Köztük lehettek olyanok is, kik védőfegyverzet nélkül álltak ki. A magyar csapatok fegyverzetében a nyugati lovagi s az eredeti magyar harci eszközök vegyülékét találjuk.

A magyarok hadi szervezete részben elfogadta a nyugati hadi szokásokat, de megtartotta a nemzeti jelleget, s ez a magyar lovas hadakat a többi európai népek fölé emelte. Nyugati hadviselési móddal a tatárokat legyőzni lehetetlen volt.

⁹ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). A magyar nemzet története. II. k. Budapest, 1896. 465—504. o. — *Uő.*: Magyarország története. Budapest, 1911. 154—171. o.

A tatárok főerege feltétlenül meghaladta a 100 000 főt. A kivonuló kunok harcosainak száma 40 000 fő volt. Béla király serege 10 nap alatt 50 000-nél nagyobbra nőtt. Ennek nagy része azonban harcban járatlan lehetett, mert olyan gyorsan gyűlt össze. A sereg zöme a tatárok betörése által nem akadályozott megyék csapataiból s a nemesekből állt, valamint a tatárok elől menekülő családokból, kik tán mind lovon, jól-rosszul felfegyverkezve jöttek, de katonai kiképzésben nem részesültek. 1—2 hónyi kiképzés rájuk fért volna.

A muhi csatában a tatárok a magyar sereget nagyobbra becsülték a magukénál, de tévedhettek is, mert a magyarok többet mutathattak az igen sűrűn felálló tatároknál. A magyar sereg létszámát Olchváry 65 000 főre teszi, a mongolokét 100 000-en felüli létszámúra.

A szekérvár felállításának oka az lehetett, hogy az 1223-as Kalka menti csatában Msztyiszláv kijevi fejedelem szekérvárában 3 napig védekezett a mongolok ellen. A magyar sereg nagyrészt képzetlen, megbízhatatlan volt, együtt tartása céljából kellett a szekérvár. Béla király határozott, céltudatos ember, de kevésbé szerencsés a harcmezőn. Spalatói Tamás „elpuhultsági” elméletét nem fogadja el.¹⁰

A legterjedelmesebb magyar hadtörténelem szerzője: doberdói Breit József a közismert tényeket ismerteti figyelemreméltó megjegyzések nélkül.¹¹

Hóman Bálint leírása szerint a tatár sereg 50—60 000 fő lehetett. A tatároktól Európa nem félt, „a kereszties hadjáratok több mint egy százados problémájának búvkörében elkábult keresztények csak a szentföldi törökségben tudtak komoly ellenséget látni”. Senki sem hitte, hogy „a magyar királyság, a keleti részek legnagyobb keresztény hatalmassága önerejével ne tudná visszaverni a vad hordának vélt tatár sereg esetleges támadását”. Nem hitték a magyarok sem, hiszen Mánuel császár sikertelen hadjárata óta komoly ellenség nem járt magyar földön, más ellenséges támadásokat a magyar seregek könnyen visszavertek — még a német császárokat is. A tatárok erejét emlegető kunokat nem sokra becsülték. Úgy vélték, ezek vereségüket maguknak köszönhetik.

Hóman elfogadja Spalatói Tamás vádjait.

Béla a harcias párt (Kálmán herceg, Ugrin érsek) sürgetésére nem várta be Pest mellett összes hadait. A magyar sereg számbeli fölényben volt, fegyverzetben, vitézségben nem volt hiány, de hiányzott a tatár vezérekkel felérő hadvezér. Béla vitéz ember, körültekintő, megfontolt, de nem katona. Talán Ugrin érsek lehetett volna megfelelő vezér, de belőle is hiányzott a szükséges ravaszság, a királynak habozása megbénította akcióképességét. A magyar sereg helyválasztása is rossz volt, jobb lett volna a Bükk hegységtől déli-délkeleti irányban fekvő erdőségben elhelyezkedve bevárni a tatár támadást. A körülvárt magyar sereg, ha csatarendbe áll, tán ki tudott volna törni, hiszen egyes részeinek ez sikerült is.

A tatárokhoz átállt magyar renegátok már nem bíztak kedvező fordulatban,

¹⁰ Olchváry Ödön: A muhi csata. *Századok*, 1902. 309—325., 412—427., 505—527. o.

¹¹ Doberdói Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. 5. rész. (1236—1242) Budapest, 1930. 38. és köv. o.

s úgy hitték, hogy a magukéhoz hasonló nyomorult, de nem elviselhetetlen sor-sot biztosíthatnak lekóhelyükre visszatérő honfitársaiknak.

A hadjárat félbeszakításának oka a nagykán halála volt.¹²

Kritikai szemlélettel, új szempontok alapján nyúlt a kérdéshez *Zichy Lado-mér* gróf, ki elsőként vonta kétségbe a tatárjárás pusztításának eddig elfogadott nagyságát. Szerinte a Magyarország ellen támadó egész tatár sereg 30—40 000 fő lehetett, ebből a magyar sereggel kb. egyenlő létszámú — 15 000 főnyi sereg vívta ki a muhi csatában a győzelmet. A tatárok hadvezetése sokkal jobb volt, de helyzetük igen veszélyes. Csatavesztés esetén bázisaiktól távol egész seregük megsemmisülhetett volna.

A szekértábor meglétében nem hisz, nem lehetett szerinte annyi szekerek. Spalatói Tamás hírforrása nem láthatott be a táborba, mert olyan magas domb, melyről beláthatott volna, a közelben nem létezett. A többi források nem is említik a szekérvárat.

A helyzet kedvező volt Béla számára, mert a tatárok a három folyó határolta felszíget nem tarthatták magukat sokáig. Nyílt csatát kezdeményezni a nehezebb fegyverzetű magyarok ellen reménytelen lett volna számukra, csak *meglepetésszerű* támadásban reménykedhettek. Ez azért vált lehetségessé, mert a magyarok nem őrizték a folyópartot. Ha Béla a támadó Ugrin érsek segítségére siet, feltétlenül megnyeri a csatát, de tétovázva elmulasztotta a megfelelő pillanatot. A magyarok nem vették figyelembe, hogy a Sajón más helyen is át lehet kelni. A tatár győzelem kétoldali rajtaütésszerű támadás eredménye. Nem áll, hogy nyugati típusú hadseregekkel nem lehetett a tatárok ellen eredményt elérni. 1285-ben lehetett.

A két sereg vesztesége összesen 10 000 fő lehetett — a magyar seregé 6—7 000, a tatároké 4 000 körül.

A kincsek eldobálásáról szóló forrásközlést nem hiszi. Akkoriban nem volt még sok ékszer, s főként nem vitték őket a csatába.

Zichy sok magyar várat sorol fel, melyek meg tudták magukat védeni.

A Dunán átkelő egész tatár sereget 20—25 000 főre becsüli, s ennyi — bázisától, a Karakorumtól 8000 km-re — nem tudta elfoglalni az egész országot, mikor sok vár eredményesen ellenállt, s a Dunántúlon még magyar sereg is volt. Összesen a Dunántúlon és Horvátországban kb. 160 vár, város és kolostor állott, ezenkívül még a nép menedékhelyei. Ezek nagy részét a tatárok nem tudták elfoglalni. Ha csak 100 hely maradt magyar kézen, mindegyikben lehetett 200 menekülő férfi. Ezek nem képzett katonák, de védett helyen vannak, s csak úgy menekülhetnek meg, ha védekeznek. Egy-egy vár megostromlása tatár részről legalább 200 halottat kívánt volna, s ez 20 000 fő lett volna összesen. Ezt nem tehette meg a tatár sereg, míg a dunántúli magyar sereggel nem végzett. Batu számítását áthúzta, hogy Béla megmenekült, a tatárok mindenütt ellenállással találkoztak, s a visszavonuló dunántúli sereg kitért előlük, de bármikor visszajöhetett. A lakossággal vívott gerillaháború megtizedelte a tatár sereget, s Batunak be kellett látnia, hogy négy részre osztott (Dalmácia, Dunántúl, Alföld, Erdély) serege nem elegendő az ország meghódítására. Kénytelen volt kivonulni.

¹² *Hóman Bálint — Szekfű Gyula: Magyar történet. I. k. Budapest. 1939/6 522—555. o.*

A magyar veszteségek viszonylagos csekélységére vall, hogy Béla király még 1242 tavaszán hozzáfogott a Frigyes herceg által elragadott megyék visszaszerzéséhez, s még ugyanabban az évben visszacsatolta őket országához. 1243-ban már Halicsot támadta, s a tatárjárás utáni két évtizedben nincs olyan év, hogy ne vezetne hadjáratot. Batu és utódai pedig nem támadtak többé, mert erős ellenállásra találtak. Rájöttek, hogy 40 000-es sereggel, bázis és utánpótlás nélkül nem hódíthatják meg, s tarthatják birtokukban Magyarországot.¹³

Zichy érdekes és szellemes fejtegetéseit a magyar történetírás nem fogadta el, de csak 7 év múlva vállalkozott azok cáfolatára *Félegyházy József*. A korábbi magyar történetírásnak — mint írja — egyhangúan az az álláspontja, hogy a tatárjárás során a magyarság elszenvedte első nagy vérvesztését, melynél nagyobbat csak a török uralom idézett elő, de ez is csak azért, mert hosszabb ideig tartott. A pusztulás három tényezője: 1. a Sajó menti csata, 2. az egyéves dúlás, 3. az utána következő éhínség és ragály. Egyértelműleg nagy veszteségekről ír a tatárjárás két fő forrása: Rogerius és Spalatói Tamás, s ezek hitelességét a magyar történetírás azóta is elfogadta.

Zichy nézeteit elutasítja. A tatár sereget azért tartja Zichy 30—40 000 főnyinek, mert többet nem lehetett volna ellátni. Ezzel mai viszonyokat vetít vissza, mert a tatár seregnek sokkal kisebb utánpótlásra volt szüksége, mint egy jelenkori seregnek. Nem fogadja el Rogerius 500 000-es tatár sereglétszámát sem. Magyarország szerinte a kunokkal együtt 80—100 000 harcost tudott kiállítani, ennél az előrelátó tatárok bizonyára nagyobb sereget hoztak, úgy véli 100—120 000 főnyit. Zichy azért becsüli a magyar sereget Muhinál 15 000 főre, mert Mohácsnál 1526-ban 25—30 000 fő harcolt, s akkor az ország lakossága kétszer akkora volt, mint 1241-ben. Nem veszi figyelembe, hogy Mohácsnál nem volt ott az ország egész hadereje, melyet *Félegyházy* 1526-ban 200—300 000-re (!!) becsül. Szerinte Béla király 80—100 000 főnyi sereget tudott volna kiállítani, és ténylegesen 40—50 000 főnyit vezetett a Sajóhoz. A tatár seregek közül Batué volt a legerősebb, kb. 40 000 főnyi, valamivel kisebb, mint a magyar sereg. Ez utóbbiból 25—30 000 pusztulhatott el. A nagy pusztulást bizonyítják a betelepítések. Az, hogy Béla rögtön a tatárjárás után megtámadta Ausztriát, nem bizonyíték, „a Dunántúl kevéssé megviselt népessége tudott annyi katonát szolgáltatni, hogy a király a nem túl erős osztrák tartományon elégtételt vehessen”. Elfogadja, hogy a Felvidék kevesebbet szenvedett, mint Erdély, s az Alföld, de a magyar veszteségeket tekintve ez nem sokat jelent, mert a magyar településterület határáig itt is eljutottak a tatárok — a szerencsés megmenekülők inkább németek és szlávok voltak. Az, hogy egy tatárjárás utáni oklevélben egy a tatárjárás előtt már létezett helység szerepel, az nem jelent annyit, hogy ott a tatárok nem pusztítottak. Akár egészen el is pusztíthattak egy ilyen helységet, s annak helyén ugyanazon a néven új község jött létre.

Szerinte az is mutatja a pusztítás nagyságát, hogy az ország hatalmi helyzete megrendült, s a magyar faj gyengülése észrevehető.

A tatárjárás következményei: „1. az értékesebb magyar elem kiirtása jelentős fajgyengülést eredményezett.” 2. Az „idegen fajoknak” az eddiginél na-

¹³ *Zichy Ladomér gróf: A tatárjárás Magyarországon. Budapest, 1934.*

gyobb hulláma lepte el az országot, s érezhetően erősödött a nem magyarok túlsúlya.(!?) 3. Magyarország katonai és politikai súlya erősen csökkent. Mikor a Babenberg ház kihaltával alkalom kínálkozott Ausztria és Stájerország megszerzésére, Béla király Przemysl Ottokár ellen nem tudott eredményt elérni. Megszerezte Stájerországot, de nem tudta megtartani. V. István „szégyenteljes” vereséget szenvedett Ottokártól.

A helyzet nem javult, míg a nemzet vérvesztesége némileg nem regenerálódott, s míg az Anjouk nagyvonalú uralkodása a hibákat jóvá nem tette.

E csaknem évszázados visszaesés oka a tatárjárás.¹⁴

Félegyházy „visszaesés”-elmélete semmi esetre sem fogadható el. Magyarország hatalmi súlya a tatárjárás után nem csökkent. 1272 után valóban csökkent — a királyi hatalom vesztes meggyengülése miatt.

Nyíry László szerint a mongolok hazánkba betört két hadseregcsoportjának működése iskolapéldája két, bár önállóan működő, de egységes célt követő sereg koncentrikus előnyomulásának. Az északi seregcsoport műveleti támogatják a magyarországi betörést, biztosították annak északi szárnyát, lekötötték a magyar királyi házzal rokon lengyel herceg csapatait. A Magyarországra betörő tatár sereg 120 000 főnyi lehetett.

Béla hadművelleti tervei nem voltak a tatárokéval egyenrangúak. A nehézségen, több hullámban mozgósított sereget nem alkalmazta egységesen.¹⁵

Erdélyi Gyula az egész tatár sereget 120 000 főre, a magyart 50—60 000 főre becsüli. Muhinál — úgy véli — kb. 60 000 tatár és 20—25 000 magyar harcolt.

A tatár sereg március elején lépte át a határt. Azok a területek, melyeken előnyomult, már 4—5 héttel a muhi csata (április 11.) előtt nem jöttek tekintetbe mozgósítás szempontjából. Kiesett 12—15 vármegye, az egri püspök és számos főúr csapata. Egy-két, a pesti táborba vonuló csapatot a kivonuló kunok is megsemmisítettek. Hiányzott a váradi püspök csapata is. Pósa erdélyi vajda serege már április elején megsemmisült. Csak a Duna mente, a Dunántúl s az ettől dél- és nyugat felé fekvő területek mozgósítása sikerült, s a szlavón, horvát, dalmát segédcapatoké. A később Geregye Pál országbíró vezetésével a Duna vonalát védő magyar sereg szlavón, horvát és dalmát csapatokból került ki. Jól harcoltak a dunántúli várak őrségei.

Mindezeket figyelembe véve a Muhinál harcolt magyar sereg nem lehetett 65 000 fő, mint általában hitték. A már lényegében nehézlovas magyar sereg nem lehetett nagyobb 20—25 000 főnél, a tatárok 40— és 60 000 között lehettek. A muhi csata tapasztalatai alapján az ország vezetői rájöttek, hogy szükség van könnyűlovasságra is. A nehéz- és könnyűlovasság kombinatív alkalmazása azután 1278-ban aratott sikert.¹⁶

Az 1945 utáni évek marxista történetírói közül a tatárjárással főként *Lederer Emma* foglalkozott. 1952-ben megjelent tanulmányában kifogásolja, hogy a „polgári” történetírás olyan keveset írt a tatárjárásról. A legmegbízhatóbbnak

¹⁴ *Félegyházy József*: A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája. Vác, 1941. — *Uő.*: A váci püspökség a tatárjáráskor. Vác, 1943.

¹⁵ *Nyíry László*: A tatárbetörés évfordulójára. *Magyar Katonai Szemle*, 1941/II. 203—207. o.

¹⁶ *Erdélyi Gyula*: Kik harcoltak Muhinál? *Magyar Katonai Szemle*, 1941/II. 207—211. o.

— jogosan — Strakosch-Grassmann munkáját tartja¹⁷, s elsősorban annak adataira támaszkodik. Szerinte senki sem vizsgálta, miért csak egy évig tartott a tatárjárás, és miért nem ismétlődött meg.

A tatárjárás idején a pápa és a császár főként egymással volt elfoglalva, s a pápa a tatárok bejövetelének hírére sem mondott le arról, hogy Magyarországon II. Frigyes császár ellen keresztes hadjáratot hirdessen.

Hogy a tatár sereg mekkora volt, nem tudjuk. Lehet, hogy jóval 100 000 fő alatt volt, hiszen a hódító török seregek, világoralmuk kezdeti korában szintén kisebbek 100 000 főnél. A tatár és török harcmodor viszont erősen különbözött, ezért ez az analógia nem döntő jelentőségű.

Feltehető, hogy Sejbán Pest alatt megjelenő seregét a magyarok a tatár főerőnek tartották.

Nem áll, hogy Muhínál a magyarok székértáborban voltak. A XIII. században a székértábor még ismeretlen. Az sem biztos, hogy a csata a muhi síkon volt, mert e területen csontvázakat nem találtak. Nem valószínű, hogy — mint Olchváry véli — mindenki menekülés közben esett volna el.

Pósa erdélyi serege „vajmi kicsi és megbízhatatlan lehetett”. A tatár uralom alatt a papok egy része együttműködött a tatárokkal, köztük lehetett Rogerius is. A főurak — egy XVI. századi török krónika szerint — asszonyokat és gyermekeket pusztítottak. A népi ellenállás erős volt. Így Trencsén várát szláv várnépek védték meg. A tatárok a dunántúli várakat bizonyára el tudták volna foglalni, de feltehetőleg nem tartották fontosnak elfoglalásukat.

A tatárok kivonulásának oka nem a nagykan halála volt, Batunak a nagykanai méltóságra nem is volt igénye, s különben is csak 1246-ban választottak új nagykánt. A tatárok azért vonultak ki, mert hódításukat nem tartották véglegesnek, csak akkor tartották volna annak, ha a helyzet az orosz földeken számukra kedvezően alakul.

A magyar történetírás gyakran beszél arról, hogy 1242 után már nem volt tatár veszedelem, nem akartak már támadni. Ez nem áll. Még évtizedekig volt tatár veszedelem.

Az országot egy év alatt nem lehetett tönkretenni, pár év alatt a károkat rendbe lehet hozni.

Béla külpolitikájában közvetlenül a tatárjárás után nem következett be változás. E téren 1245-ben vagy 1246-ban következett be fordulat.

Béla csalódott a pápában s a nyugati szövetségesekben, orosz szövetségest keresett. Rádöbbsent „a pápa és a nyugati udvarok kétszínű politikájára”, bár nem látta tisztán, hogy a pápa és nyugati barátai, főként a francia király, a tatárok „szövetségesei”. A tatár hódítás a pápai politika számára „új lehetőségeket nyitott az orosz földek felé fennhatóságának kiterjesztésére”, Carpini és Rubruk kiküldése a tatárokkal való szövetség létrehozása céljából történt. Nyílt szövetség ugyan nem jött létre IX. Lajos francia király s a tatárok között, „de titkos szövetség bizonyára fennállott, és állandóan megvolt a nyugati hatalmasságok, a legkeresztényibb király és a mongolok között”.

Béla Dániel halicsi fejedelemmel fogott össze a tatárok ellen. Ezt az ellenforradalmi történetírás lekicsinyelte. Béla átlátta, hogy „a magyarokat a tatár támadás ellen csak az oroszok hősi harca védheti meg”. A pápa, aki ellenezte,

¹⁷ L. a 6. jegyzetet!

hogy Béla tatár házassággal védje meg magát az újabb tatárjárás ellen, valójában a tatárok szövetségese volt. Béla végül nem szorult rá a tatár házasságra, mert bár Dániel meghalt, 1262-ben orosz népi felkelések törtek ki a tatárok ellen, s ez lefoglalta őket.

A polgári történetírás — kivéve a múlt század mongol történettel foglalkozó műveit — a mongol-keresztény szövetkezést tudatosan homályba borítja. Nem látja be, hogy a titkos szövetkezés 1245 óta folyamatosan fennállt.

A muhi vereség azért nem volt végzetes, mert a tatárok nem tudták az orosz népet leigázni. Az orosz nép hősi harcát az orosz fejedelmek gyakran elárulták, de kiemelkedő egyéniségek, mint Dániel, köztük is akadtak.

„Számunkra azonban igen fontos tanulság a tatárjárás nemzetközi összefüggéseinek feltárása, megmutatja, hogy már a korai középkor századaiban is mit jelentettek a »nyugati szövetségesek«, mit jelentett a pápa »segítsége«, s ezzel szemben mit jelentett az orosz nép hősi harca a függetlenségét védő magyar nép számára.”¹⁸

Schütz Ödön megállapítja, hogy a marxista történetfelfogás elveti Zichy prekonceptióit, vagy Félegyházy cáfolatát. A kérdés még részletes marxista feldolgozásra vár.

Érdekessé megjegyzései közül figyelemreméltó, hogy szerinte nem kell hitelt adnunk a követek megöléséről szóló meséknek és Strakosch-Grossmann nézetének, mely szerint a mongol hadvezetés csak akkor bocsájtkozik harcba, ha felbőszítik. Minden okot megragadnak a pusztításra és vérengzésre, ehhez ellenállásra sincs szükség.

Ami a tatár sereg létszámát illeti, az irodalom a Dzsingisz kán halálakor közölt 129 000 főből szokott kiindulni. Batu seregében aligha volt több összesen 30—50 000 mongol vitéznél, de voltak csatlakozott nomádok és kényszersorozottak is. Az Európára törő egész hádsereg létszáma esetében „aligha kicsinyelhetjük az általában felvett 150 000-es létszámot”. Pauler Gyula Batu fő-seregét 50 000-re, Béla király seregét 45 000-re becsüli. Ha meggondoljuk, hogy a magyar sereg mozgósítására néhány nap állt rendelkezésre, s ha tekintetbe vesszük a korabeli katonaállítás alacsony létszámait, talán ez a szám is csökkenthető s a tatárok létszáma is.

A tatárok kíméletlen vérengzését nem szabad lebecsülni, hasonlóak Ázsiában is voltak.

A kivonulás okát keresve egyetért Lederer Emmával — csak felderítő hadjárat volt. Azonkívül Ogodaj (Ögödej) fia Kujuk és Csagatáj unokája Bori öz-

¹⁸ Lederer Emma: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. *Századok*, 1952, 327—363. o. — Ennek népszerűbb, „kihegyezettebb” változata: A tatárok betörése Magyarországra a pápai szövetségeik. Budapest, 1952. — A pápák eleinte keresztényeknek vélték a tatárokat és potenciális szövetségeseiknek a muzulmánok ellen. A szövetség azonban nem jött létre köztük. L. erről: Pálffy Ilona: A tatárok és a XIII. századi Európa. Budapest, 1928. Lederer Emma, mint korábbi tanulmányai mutatják, kiválóan képzett történész volt; hogy amit 1952-ben publikált, meggyőződésből, vagy kényszerből írta-e, azt sajnos már aligha fogjuk megtudni. Mindenesetre a Magyarország története I. kötetében a 124—132. oldalon (Budapest, 1961) is több hasonlót ír. „Az urak meg sem kísérelték a nép ellenállásának megszervezését”, sőt a legtöbb esetben „a tatárokkal vállatve pusztítottak”. Északon a népi eredetű harcosok (várnépek és várjobbágyok) tartóztatták fel a tatárokat. Rogerius „tatárvezető” szerepét itt már nem említi. Azért vonultak ki, mert előbb az orosz területeket kellett volna végleg biztosítani. Enyhébb hangon, de itt is szól a pápa tatár kapcsolatairól, a Dániellel való szövetség fontosságáról, s hogy a magyar népet az újabb tatárjárástól az orosz nép 1260-as évektől állandósuló felkelései mentették meg.

szervesztek Batuval és kiváltak seregéből — így a nagykán halálával Batu seregének hátában veszélyes koalíció alakulhatott ki; talán azért váltak ki a seregéből, mert tudtak a részeges nagykán rossz egészségi állapotáról. Ezek az okok talán sietteték az egyébként is küszöbön álló hazatérést. Batu maga is aspirálhatott a nagykáni trónra. A fő ok azonban az volt, hogy a tatárok a hadjáratot felderítő hadműveletnek szánták. Előbb az Aranyhorda helyzetét kellett megerősíteni a leigázott népek gyűrűjében.

A Magyarországot fenyegető tatár veszély ezzel nem szűnt meg. Kujuk tervezett nyugati hadjáratot, mely halála miatt maradt el, de kétséges, hogy a tatár belső ellentétek miatt létrejöhetett volna.

Hazánkat úgyszólván csak az Aranyhorda veszélyeztette, de ennek támadását az orosz nép hősi harca s az Aranyhordában egyre fokozódó feudális anarchia meghiúsította.¹⁹

Székely György A Magyarország története I. kötetében a mongol sereg teljes létszámát 125 000 főre teszi.

A tatár hadak súlyát „a pápaság a szakadár oroszokra, valamint a magyar, lengyel és sziléziai népekre engedte hullani”. A németek északi és keleti politikája, melyet a pápával egyetértésben vezettek, erősen gátolta a mongolok elleni harcot, s közvetve megkönnyítette a mongolok európai támadását.

A tatárok támadása a még küzdő Oroszországtól nyugatra csak előkészítő jellegű volt.

Béla király hada gyakorlatlan volt. A sértett urak csak lassan, vagy egyáltalán nem gyülekeztek. Egyes magyar urak dúltak, raboltak.

A tatárok nehezen tudtak várakat elfoglalni — ez Morvaországban s a Kaukázusban is így volt. A Dunántúlon nem tudtak nagy erőket bevetni, mert a Tiszántúl és Erdély jelentős tatár seregeket kötött le.

Magyar részről nem nemesek is katonáskodtak, így északon szlovák várjobbágyok.

A tatárok kivonulásának oka: a vitás trónutódlás, a Kaukázus környéki népek küzdelve, a nehéz terepet és nagy távolságokat jelentő orosz föld ellenállása, Béla király elmenekülése. Az országot első menetben nem is akarták végleg birodalmukhoz csatolni. Első menetben Khwarezmből és Oroszországból is kivonultak.

A Dániel fejedelemmel kötött magyar szövetségnél fontosabb volt az orosz nép megélénkülő harca. Fokozódott az orosz, közép-ázsiai és kaukázusi népek ellenállása, és elkezdődött a Fekete-tenger mellett a nogaj tatárok különválása. Ezért halasztódott, majd bizonyult gyengének az 1285-ös tatár támadás.²⁰

Györffy György szerint Béla királyt a tatárok minden európai uralkodónál jobban gyűlölték, mert a Kalka menti csata után védelmébe fogadta a menekülő nyugati kunokat, földjüket a magyar korona országai közé sorolta, és felvette a Kunország királya címét. A mongol követek megölése nem lehetett egyértelműen Béla műve, de diplomáciai ügyeskedésre képtelen merev egyénisége volt, s ez megbosszulta magát. 1238-ban rajta kívül II. Frigyes német-római császár is fenyegető levelet kapott a tatároktól, hogy vesse magát alá

¹⁹ *Schütz Odön*: A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok*, 1959. 209—232.o.

²⁰ Magyarország története. I. k. Budapest, 1964. 80—85. o.

hatalmuknak, s ez esetben olyan hivatalt vállalhat a nagykán udvarában, amelyet akar. Frigyes válaszelevelében azt írta, hogy jól ért a madarászáshoz, s ezért az udvari solymári tisztet választja. Ha ez igaz, akkor szellemességéről és politikai ügyességéről tanúskodik. A tatárok, kik pár évvel korábban Németország ellen akartak vonulni, megváltoztatták útvonalukat, és fő erejüket Magyarország ellen küldték.

A magyar sereg elszokott a nomád harcmodortól, de korszerű nyugati fegyverzettel, pánccéllal és számszeríjjal sem volt kellőképpen felszerelve, harci kedvét megbénították a belső ellentétek. A harc úgyszólván eldőlt, még mielőtt a csatatéren megütköztek volna.²¹

A tatárjárást a kunok magyarországi betelepedésével kapcsolatban vizsgálja *Csorba Csaba*.

A magyar hadsereg mozgósítható létszáma 50 000-nél kevesebb volt. Ennek fele sem lehetett jelen a Sajó menti csatában. Nem voltak jelen a Drávától délre fekvő, az erdélyi és a Vereckei-szoroshoz közel fekvő megyék csapatai, a megyeszékhely-várak s a magánvárak őrségei, a városokat őrző katonák. A magyar sereg nem volt egészében lovagi, de lovagi módon vezették. A csatában a nehézelovasság elitje jórészt bizonyára elpusztult, a könnyűlovasság viszont aligha szenvedett katasztrofális veszteséget. A korabeli katonai értékrend azonban jobban sajnálta 15—20 lovag elvesztését, mint 100—200 könnyűlovasét.

A magyar királyság az 1220-as években a kun misszió folytán lett a tatárok ellensége, kik a kunokat saját alattvalóiknak tartották. A tatároknak a kunokkal kapcsolatos fenyegetődzése nem hatott Bélára. „Fel sem merült, hogy Béla, büszke keresztény uralkodó, kinek országát hegyek, várak és sokezernyi pánccélos sereg őrzi, meghátráljon egy »pogány horda« előtt.”

Győrffy György hibáztatja Bélát merevsége miatt, például hozva fel II. Frigyes császárt, ki ügyesebben felelt a tatárok meghódolást követelő levelére, s ezért a tatárok megváltoztatták a fő támadási irányt. Nem valószínű, hogy ilyen diplomáciai furfang miatt a tatárok megváltoztatták volna haditervüket, hiszen éppen legerősebb szomszédjukat akarták megtámadni.

Béla komolyan vette a veszélyt, a nádort küldte a Vereckei-szoroshoz, hol a határt a határőrség és a határ menti megyék csapatai védték. Béla s a főurak számoltak azzal, hogy a határvédelmet áttörik, ezért tartózkodtak az ország közepén. Így volt ez a korábbi nomád népek elleni háborúk során is. Béla ellen-csapásra gyűjtötte erejét.

A kunok katonai erejét Csorba 5—10 000 lovasra becsüli. A magyar nehézelovasságnak szerinte több mint 200 éves tapasztalata volt a könnyűlovasokkal való együttműködés terén. Bélától többet várni seregyűjtés dolgában nem lehetett, s Frigyes osztrák herceg, ismerve a feudális hadsereg mechanizmusát, nem gyűjthetett ennyi idő alatt külső hadjáratra nagyobb sereget. II. Frigyes császár számára előnyös volt, ha Magyarország meggyengül. A németek a tatár fenyegetést nem tartották végzetesnek. Csorba elfogadni látszik Zichy nézetét, hogy Muhinál a magyar sereg 15 000 fő lehetett, s nem voltak többen a tatárok sem. Ezen kívül 4—8 000 tatár jött északról és 10—15 000 Erdély felől. Ez utóbbiakkal szemben Pósa erdélyi vajda nyílt ütközetet vállalt, s az ő se-

21 A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981. 19—21. o.

rege nem lehetett nagyobb 5 000 főnél. A muhi csata nem volt megsemmisítő jellegű, hiszen következménye a teljes magyar védelmi rendszer átalakítása s nem összeomlása volt.

Spalatói Tamás szekérvárról szóló adatát azért nem fogadja el, mert a gyorsan haladó magyar sereg nem hozhatott magával annyi szekeret. Egyébként más forrás nem is szól a szekérvárról. Ha Béla megsegíti a támadó Kálmánt és Ugrint, a csata másként alakulhatott volna. (Zichy szerint ez esetben feltétlenül győznek.) A nyugati hadviselésben az éjjeli csata ismeretlen. A magyarokat bizalommal töltötte el, hogy egy támadást visszavertek, ezért tértek nyugovóra. Hogy egy páncélos és lova felkészüljön, ahhoz idő kell, mire ez megtörtént — késő volt. A magyar sereg ellenállása ennek ellenére erős volt, hiszen Szubutáj már a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Spalatói Tamás elpuhultsági vádját nem fogadja el, de elismeri, hogy a magyar sereg vezetése gyenge volt. A sereg feltehetőleg nagyobb részét kitevő könnyűlovas (segédnépi és megyei) bizonyára gyorsabban rendezte sorait, mint a páncélosok, de látva a zűrzavart, valószínűleg megfutott. (Mint hasonló helyzetben a XVI—XVII. századi könnyűlovasok.) Az összeszokottabb páncélosok maradtak, de könnyű lovasok nélkül nem lehetett sikerük, mert kevesen voltak. A tatárok bizonyára engedték a könnyűlovasokat, számukra a nehézfegyveresek által védett király és az előkelők elpusztítása volt a cél. Ez nem sikerült, a király is, a sebesült Kálmán herceg is elmenekült páncélosaival.

Ha a muhi csata megsemmisítő volt, miért nyomultak előre a tatárok olyan óvatosan, hogy a menekülők 3 nappal előbb értek Pestre, mint ők? Miért nem keltek át a Dunán egész nyáron?

Megemlíti, Zichyt idézve, hogy sok vár ellenállt, a tatárok sok embert vésztettek, s a magyar fegyveres erő nem semmisült meg.

A tatárok — joggal — úgy vélték, hogy nem törték meg a magyar ellenállást, mert a király elmenekült. Di miért késtek 8 hónapot a király üldözésével, s végül miért üldözték csak kis erővel és eredménytelenül? Büntető hadjárat volt a tatárjárás vagy elvetélt hódítási kísérlet? Az utóbbi. Büntető hadjáratnak túl hosszú volt, miközben a védelem újjászerveződött, a tatár sereg folyton apadt, s a királyt elszalasztották. Az ország ereje nem tört meg, a demográfiai veszteséget kiheverte.

A tatárok visszavonulásának oka a magyar ellenállás és az orosz felkelések. A nagykán halálának nincs ebben szerepe, hiszen új nagykánt 1246-ban választottak, s a választásra Batu el sem ment.²²

A Magyarország hadtörténete című munka I. kötetében e sorok írója tett kísérletet a tatárjárás eseményeinek összefoglalására. Megemlíti, hogy a tatárjárás idején a várispánságok katonai szerepe kisebb volt már, mint a XII. század második felében. A muhi csatában a főerők összecsapása órákon, sőt némely források szerint egész napon át tartott. A kínai évkönyvek szerint Batu oly nagy veszteséget szenvedett, hogy visszavonulásra gondolt, s erről csak Szubutáj érvelése következtében mondott le. A visszavonulást több historikus a nagykán halálával magyarázza, de gondolni kell arra is, hogy a tatárok sok

²² Csorba Csaba: A tatárjárás és a kunok magyarországi letelepedése. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának harmadik évfordulójára. Túrkeve, 1981. 33—68. o.

vért veszettek az orosz, magyar, lengyel seregek s a Bécs védelmére kényszerülő Frigyes herceg elleni harcokban. Nem tudták megsemmisíteni az egész magyar haderőt, s elfoglalni a várak jelentős részét. Csapataik erősen szétszórdtak Magyarország sűrűn lakott területein, s a harcosokon kívül közrendűek ellenállásával is számolniuk kellett. Sok erőt kötöttek le a városok, monostorok, kővárak. Zichy szerint ezek közül 160 nem került a kezükre, bár — nagy veszteségekkel — nagy részüket ostromolták.

Az Európa ellen vonuló tatár sereg kilenc töményből állt, ami 90 000 harcost jelent. Ennyi indult el, de közben lemorzsolódás is lehetett. Legalább egyharmaduk a Muhinál győztes fősereghez tartozott. A magyar királyság egész fegyveres ereje nem lehet sokkal több 50 000 főnél, s Muhinál nem lehetett ott az egész sereg. Így nem voltak ott a tatárok által már elfoglalt területek csapatai, 12—15 megye, az egri püspök és néhány főúr egységei. Néhány, a király seregébe induló csapatot a kunok semmisítettek meg. Dénes nádor csapata Vereckénél, Pósa erdélyi vajda serege Erdélyben semmisült meg. A váradi püspök sem volt ott a csatában. A dunántúli városokban is voltak fegyveresek, s Geregye Pál országbíró mezei hadserege sem állhatott csak a muhi csatából elmenekült harcosokból. Így Béla serege Muhinál 20—25 000 fő lehetett, a tatároké valamivel több. A tatár győzelem fő oka vezetésének kiváló-sága s Béla vezetésének gyengesége volt.²³

A tizkötetes Magyarország története c. gyűjteményes munkában a tatárjárás eredményeit *Kristó Gyula* foglalta össze. Megállapítja, hogy a tatárok már Róma elleni katonai akcióról szövögettek terveket. A tatár hadak létszáma az európai hadjáratokban elérték, vagy meghaladták a 150 000 főt. Ha ennyi volt az egész tatár haderő, akkor a Batu vezette fősereg maximálisan 60 000 fő lehetett. Ennek alapján Béla serege 60—70 000 főre tehető. De ez kétszer annyi, amennyit a magyar király a XII. század közepén a megyeszervezet fénykorában ki tudott állítani. Lehetséges, hogy Sejbán tatár vezér tévedett, s a magyar sereg nem volt nagyobb, mint a tatár, de az is lehet, hogy a tatár sereg kisebb volt 60 000 főnél. Béla király valószínűleg nem tudta, hogy a Sajó túlsó partján a tatár fősereg várja. A muhi csatát nem lehet igazán ütközetnek nevezni, mert a magyar sereg nem is tudott harcrendbe állni. A „muhi esemény” a magyar állam harmadfél százados történetének leg súlyosabb katonai veresége.

Egyik oka az volt, hogy a tatár támadás katonai vákuum időszakában érte Magyarországot. A felbomló várszervezet elemei már nem, a kialakuló magánhadseregek még nem tudták, az utóbbiak teljes elszánással nem is akarták átsegíteni a királyt és az országot a katonai krízisen. Magyarország, mint állam, fennállása óta első ízben volt kénytelen megadni a lehetőséget egy idegen hadseregnek arra, hogy az ország jelentős részét elfoglalja.

A Kelet-Ausztriára támadó tatár sereg nem tudott számottevő eredményt elérni. Frigyes herceg, Vencel cseh király, Bernát karintiai herceg, Bertold aquilejai pátriárka (Gertrúd volt királyné öccse) és mások csapatai kiszorították a tatárokat. Frigyes herceg ezután Magyarországra támadt, Győr városát elfoglalta, de a magyarok rövid idő után kiverték az osztrák csapatokat és visszavették Győrt. Észak- és Északnyugat-Magyarország várai nem kerültek

23 Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984. 41—46. o.

tatár kézre, ami a hozzájuk tartozó várjobbágyok és várnépek érdeme, így Trencsén várának védelmét Szaniszló fia Bogomér szervezte, védői szláv várjobbágyok és várnépek voltak. A várakat kivéve ez az országrész is kezükre került, s a megszállást egyelőre csak a Dunántúl, a Drávántúl s a Tenger-mellék kerülte el.

Béla király levelet írt II. Frigyes császárnak és országát hűbérként ajánlotta fel neki, ha megmenti a tatároktól, kik — mint levelében írja — Németország megrohanására készülnek, azt remélve, hogy innét kiindulva minden országot és tartományt elfoglalhatnak. Frigyes elfogadta a hűbéri ajánlatot, s fia, Konrád elkezdte a német keresztes sereg szervezését, de mikor kiderült, hogy a tatárok megálltak a Dunánál, a keresztes sereg nem állt össze.

1242 január közepén keltek át a tatárok a Dunán. Dunántúli hadműveletük eltér a korábbtól — rajtaütésszerű, kevésbé tervszerű.

A tatárok kivonulásának oka aligha lehetett a nagykán halála, hiszen a kánválasztó gyűlés csak 1246-ban ült össze, s azon Batu részt sem vett.

A kivonulás oka inkább az lehetett, hogy a tatárok elsődleges céljukat teljesítették. Előkészítették a terepet egy majdani végleges hódítás számára. Miért nem következett be a második támadás? Ennek oka lehetett a tatár birodalomban bekövetkezett változás, mely az Aranyhorda kialakulásával járt, az orosz fejedelemségek ellenállása és Béla király 1241 utáni politikája.²⁴

Az Árpád-kor háborúiról szóló kötetében *Kristó Gyula* megállapítja, hogy Béla király 1235. évi trónra lépése óta külországbeli hadjáratot nem vezetett. Spalatói Tamás „elpuhultság”-vádját „érdekesnek” mondja. Az Európa ellen induló tatárok seregének száma mértékadó feltételezés szerint 150 000 fő lehetett, de van olyan vélemény is, mely számát 90 000 főre teszi. A Bélával szemben álló főerő legfeljebb 60 000 fő lehetett, vagy ennél is kisebb. Ekkora hadat Béla még kedvezőbb feltételek esetén is aligha tudott volna kiállítani, ha több ideje van, s a kunok nem válnak ki seregéből. Béla serege minden valószínűség szerint jóval kisebb volt 60 000 főnél. Az egyik forrás a magyarok személyi veszteségét több mint 10 000 főre becsüli. Tehát szó sincs arról, hogy az országnak majdnem egész hadserege elpusztult volna, vagy hogy „az ország egész katonaságát megölték”. Sokkal több volt azoknak a száma, kiket a tatárok később lemészároltak.²⁵

A háromkötetes Erdély történetében *Makkai László* írt a tatárjárásról, s annak következményeiről. A tatárjárás következtében elapadt a Kárpátokon túli telepítést tápláló erdélyi népfölösleg, s így a Kunországba irányuló magyar és szász kivándorlás hosszú időre megszakadt. A tatárok további betöréseitől Erdélyt nem sikerült teljesen biztosítani, a hegyeken túli vidékek pedig állandóan veszélyeztetett zónában maradtak, s még egy évszázadig ki voltak téve a tatár hadjáratoknak. A megkezdett államszervező munkát akkor sem lehetett volna folytatni, ha elegendő telepes népesség állt volna rendelkezésre. A milkói püspökség a valóságban megszűnt, az időnként kinevezett püspökök névlegesen maradtak a bizonytalan állapotok és a hívek hiánya miatt.

²⁴ Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 1417—1440. o.
²⁵ *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 111—131. o.

Kunországnak csak a neve maradt meg, a szláv és maradék kun lakosságot a románok beolvastták. A szörényi bánóság johanniták általi megszervezési kísérlete nem sikerült — valószínűleg nem volt elég erejük a tatárok visszaverésére — lemondtak az adományról.

A székelyeket most már végleg kivonták az ország középső részeiből, a Nagy-Küküllő alsó folyása mentén még ottmaradtakat részben a Kézdi székbe, részben az Aranyos mellé telepítették, elhagyott földjüket a szászoknak adták. A tatárjárás egyenes következménye a nagymértékű román bevándorlás.

A király feladta a megyeközpont-várait, mert védelemre nem voltak alkalmasak, és hegyi várait kezdett építeni. Ezek környéke földművelésre egyelőre alkalmatlan, lakatlan; magyar vagy szász lakosság utólagos betelepítése szinte lehetetlen volt. A megfogyatkozott magyar és szász lakosság arra sem volt elég, hogy a tatár pusztítás okozta hézagokat betöltse. Várnépre viszont szükség volt, nemcsak a katonai szolgálat és a fenntartás ellátására, hanem azért is, mert az Erdélyi-medence belsejében a királyi birtokok adományozás révén magánkézre jutottak, s a királyság gazdasági érdekei a megmaradt hegyvidéki uradalmak jövedelmezőségének gyarapítását írták elő. A hegyvidék dús legelői elsősorban hegyi pásztornépnek kínáltak megélhetést, érthető, hogy a királyok a Bulgáriából és Szerbiából észak felé húzódó, s a kun uralom gemmisülése után annak nyomása alól is felszabaduló román pásztorokkal népesítették be az új várkerületeket.²⁶

*

Mekkora csapás volt a tatárjárás, a lakosság mekkora része pusztulhatott el? A ránk maradt elbeszélő források óriási pusztulásról szólnak. Nem csoda, ha pl. Szalay László úgy véli, hogy még a rejtkekükből előmászó megmaradtak „felénél több” esett áldozatul a ragadozóknak, állatoknak, éhségnek és dög-halálnak.²⁷ Ehhez járultak a csatákban s a tatárok gyilkosságai által elpusztult tömegei. A magyar történetírás általában elfogadta a „nagyon nagy pusztulás” tételét, bár voltak kivételek, mint pl. Zichy Lodomér.²⁸

Hogy a kérdés mennyire nem egyszerű, mutatja, hogy a magyar történetírás két kiemelkedő középkorkutatója mennyire más eredményekre jutott e téren.

Szabó István nézete szerint e kérdésben Zichy Lodomér jelenti az egyik végletet. A másikat — többek között — Szabó Kálmán, ki úgy véli 1938-ban megjelent művében, hogy az Alföldön valamennyi helység elpusztult. A településtörténet adatai azonban óvatosságra intenek. Jakó Zsigmond szerint Bihar megyében, mely egyike a legnagyobb pusztulást szenvedetteknek, a tatárjárás után csak 38 falu maradt pusztán, s szerinte a tatárjárás nem volt végzetes az országnépesség szempontjából. A Fekete-Körös melletti falvak pl. mind megmaradtak. A Györffy György által írt Árpád-kori történeti földrajz első kötete szerint a falvak pusztasodása igen eltérő mértékű volt. A fő csapást az Alföld egyes tiszai vidékei viselték. Nemcsak azért, mert a tatár seregek zöme 1241—42 telén e vidéken táborozott, hanem mert a táj itt kevésbé tudott

²⁶ Erdély története három kötetben. Budapest. 1986. I. k. 309—316. o.

²⁷ Szalay László: i. m. (1862) 55. o.

²⁸ L. a 13. jegyzetet!

menedéket nyújtani, bár az Alföld mocsaras-lápos vidékén is kisebb volt a pusztulás, mint a teljesen nyílt alföldi síkon. A Győrffy által üresnek talált települések nem feltétlenül a tatárjárás miatt pusztultak el, más okai is lehetnek a pusztásodásnak. A tatárjárás pusztításai kivételesen nagyok voltak ugyan, de a tömeges kiirtás, a terület sivataggá tétele túlzás. Az egykorú csak egy-egy vidéket láttak, s abból általánosítottak. A magyar népterület sem szenvedett helyrehozhatatlan veszteségeket. Így a szláv Trencsén megyében a magyar elem térfoglalása éppen 1241 után kezdett megerősödni, s a XIII—XIV. században új magyar települések keletkeztek Turóc, Liptó, Máramaros és Kolozs megyékben.

A tatárok célja nem a lakosság kiirtása, hanem meghódítása és szolgálatukra való megszervezése volt. Az ország nem lett helyrehozhatatlanul kiirtott, vagy nagymértékben néptelenné tett földdé, hiszen ez esetben nem tudta volna megtartani politikai és katonai súlyát, s nem hódított volna a tatárjárás után.

A településrendszer nem bomlott úgy fel, mint a török idején. Olyan megyékben sem mutatkozik nagy törés a települési hálózatban, melyek nagyon ki voltak téve a tatárok dühének, így Bács, Bodrog, Torontál megyékben. Az ország népi összetétele sem igen változott meg, kivéve a középső Tisza menti új jász és kun szállásokat, de az új jászkun telepekkel itt is régi magyar telepek változtak. Nagyobb idegen tömeg szervezett betelepítéséről viszont nincs szó, főként a magyar településterületen belül nincs. A román és rutén betelepülések főként addig üres területekre történtek.

A tatárjárás utáni évtizedben a magyarság terjeszkedési feszültsége továbbra is érvényesülni tudott. Egyes megyékben a XIII. század második felében jelennek meg először magyar telepek, máshol, így Ugocsa megyében a tatárjárás után alakult ki a magyar települések nagy része.²⁹

Határozottan más Győrffy György véleménye. Szerinte az egykorú elbeszélő források, melyekből úgy tűnik mintha csak egy-két erődített helyen, sziklák rejtekében maradtak túlélők, valóban túloznak. A pusztulás azonban valóban igen nagy. A csatatéren elesettek, kardélre hánytakon és elhurcoltakon kívül legalább ugyanannyi a másodlagos következmények miatt elhunytak száma. Soha nem látott éhínség pusztított. 1241-ben az ország nagy részén nem volt aratás, 1242-ben elmaradt a vetés, 1243-ban az első termés javát sáska-járás vitte el. A marhaállomány zömének pusztulására abból következtethetünk, hogy az ásatásokból ismert régi, kis termetű szarvasmarha a XIII. század derekától eltűnt, s átadta helyét a kunok által behozott fehér-szürke, utóbb „magyarnak” mondott marhafajtának. Az éhezéssel fertőző betegségek léptek fel. A szervezet leromlása meddőséggel járt, ami a születések számának csökkenését eredményezte. A pusztulás mértéke vidékenként változott. Legrosszabb a helyzet a mongol seregek felvonulási útján volt, fél megyényi szélességben. Konkrétan meg tudunk határozni egyes helyeken (4 uradalom esetében) 45, 40, 40 és 65%-os pusztulást, más helyeken még 75 és 80%-os pusztulást is. Ez a falvak eltűnésének számaránya. Előfordulhatott, hogy e falvak lakosai kevesebb és népesebb falvakban zsúfolódtak össze, de e feltevés szám-szerű bizonyítást nem nyert, s Borsod és Heves megyékben kétségtelenül nem

²⁹ Szabó István: A magyarság életrajza. Budapest, é. n. (1941) 33. o. — Uő.: A falurend-szer kialakulása Magyarországon. X—XV. század. Budapest, 1966. 174—180. o.

következett be. Igen erősen pusztult el az Alföld, alig pusztult a Csallóköz s a Nyugat-Dunántúl, meg a hegyvidék: A Kárpátok lakossága azonban egyébként is nagyon gyér volt, a telepítés itt csak a XII. században indult el. Az erdőregeteget viszonylag kevesen használhatták túlélésre, s köztük szép számmal voltak nem magyar telepések. A Dunántúl és a Kisalföld pusztulását területenként változó módon 0—40⁰/₀-ra, általában 20⁰/₀-ra becsülhetjük, az Alföldét általában 60⁰/₀-ra. Az egész ország pusztulása megközelíthette az 50⁰/₀-ot.

Ez kihatott a magyar nép későbbi sorsára. 1240 táján a magyarság demográfiailag expanzív, megindult a jobbágyfiúk telepítése a Kárpátok gyéren lakot medencéiben, s Erdélyből a kitelepülés Moldvába és a Havasalföldre. A tatárjárásnak szerepe volt abban, hogy ez a folyamat megállt, s a király után a földesurak is elkezdtek a hegyek betelepítését a Kárpátokon túlról. A tatárjárás hozzájárult, hogy a Kárpát-medence népi képe olyanná formálódott, mint amilyen a későbbi századokban lett.³⁰

A tatárjárás történetével, mint látjuk, sok és részben kiváló történész foglalkozott. Megfelelő, hiteles és valóban korszerű monográfia azonban nem született róla. Ez még a jövő történetírásának feladata.

András Borosy

HISTORIANS ON THE MONGOL INVASION

Summary

The invasion of the Mongols was one of the greatest catastrophies in the Hungarian history. It is natural that most of the historians in Hungary have dealt with this problem. This study is to recite the attitudes of Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit of Doberdo, Bálint Hóman, Ladomér Count Zichy, József Félegyházy, László Nyíry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai and István Szabó in connection with the Mongol Invasion of Hungary in 1241—1242.

30 Györffy György: i. m. (1981) 23—25. o.

András Borosy

HISTORIENS SUR L'INVASION TARTARE

Résumé

L'invasion tartare de 1241—1242 a été une des plus grandes catastrophes de l'histoire de la Hongrie au moyen âge. Il va sans dire que beaucoup d'historiens se sont occupés de cet événement. Nous vous faisons connaître l'opinion de la plupart. Ces historiens sont les suivants: Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit de Doberdó, Bálint Hóman, le comte Ladomér Zichy, József Félegyházy, László Nyiry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai, István Szabó.

András Borosy

HISTORIKER ÜBER DEN MONGOLENEINFALL

Resümee

Der Mongoleneinfall von 1241—1242 war eine der größten Katastrophen der ungarischen Geschichte im Mittelalter. Es versteht sich von selbst, daß sich viele Historiker damit befaßten. Ein großer Teil ihrer Ansichten werden hier behandelt. Diese Historiker sind: Zsigmond Rosty, Mihály Horváth, László Szalay, Mór Wertner, Gustav Strakosch-Grassmann, Oszkár Bárczay, Gyula Pauler, Henrik Marczali, Ödön Olchváry, József Breit von Doberdó, Bálint Hóman, Ladomér Graf Zichy, József Félegyházy, László Nyiry, Gyula Erdélyi, Emma Lederer, Ödön Schütz, György Székely, György Györffy, András Borosy, Gyula Kristó, László Makkai, István Szabó.

Андраш Бороши

ИСТОРИОГРАФЫ О ТАТАРСКОМ НАШЕСТВИИ

Резюме

Нашествие татар в 1241—1242 году было одной из самых больших катастроф в истории средневековой Венгрии. Разумеется, многие историки занимались этим вопросом. Здесь мы излагаем мнение большей части этих ученых, а именно: Жигмонда Рошти, Михая Хорвата, Ласло Салаи, Мора Вертнера, Густава Штракош-Гроссмана, Оскара Барцаи, Дьюлы Паулера, Хенрика Марцали, Эдзны Олхвари, Йожефа Брайта-Добердовского, Балинта Хомана, графа Ладомера Зичи, Йожефа Фелельхази, Ласло Ньири, Дьюлы Эрдэи, Эммы Ледерер, Эдена Шютца, Дьердя Секей, Дьердя Дьерфи, Андраша Бороши, Дьюлы Кристо, Ласло Маккаи, Иштвана Сабо.